

BİR TAHAYYÜL OLARAK KÜLTÜREL TRAVMA VE “SOYKIRIM” RETORİĞİ

Meşdi İSMAYILOV¹

Özet

Son dönemlerde “soykırım” iddiaları Diaspora’nın öncülüğü ve Ermenistan devletinin büyük katkılarıyla ciddi bir uluslararası kamuoyu oluşturma retorikğine dönüştürülmüştür. Bir tarafıyla “soykırım” iddiaları tarih ve ulusal kimliğin belirleyici unsuru olarak görülmekte, diğer tarafıyla ise küresel siyaset açısından etkin bir propaganda aracı şeklinde kullanılmaktadır.

Makale kapsamında yapılan analiz, bu genel görünümü içerisinde “soykırım” söyleminin sosyolojik arka planına ışık tutmaya çalışmaktadır. Çünkü ortak hafıza ve kolektif kimlikle ilgili herhangi bir büyük söylem, olayın temsil sürecine aktarılmasıyla kazandığı toplumsal anlamla alakadar bir meseledir. Olaylar değil, onların toplumsal temsile yansıyan görünümü anlam üretirler. Bu ilişkisellikte “soykırım” retorikği, Ermeni topluluğu üyelerinin ‘1915 olayları’ nedeniyle maruz kaldıklarını düşündükleri travmatik etkilerin anlamının sosyolojik inşa sürecine yansıtılmasıdır. Retorikle ilgili toplumsal algıların oluşmasına etki gösteren sosyo-kültürel etkenler irdelenmelidir. Bu perspektiften ele alınan konu “kültürel travma” kavramsallaştırması çerçevesinde çözümlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Travma, Retorik, Ulusal Kimlik, Taşıyıcı Gruplar, Temsil-Anlam İlişkiselliği.

Cultural Trauma and “Genocide” Rhetoric as an İmagination

Abstract

Alleged “genocide” claims, backed by the leadership of Armenian Diaspora and government, have recently become an increasingly significant rhetoric in international public opinion. Such claims constitutes a major determinant of history and ethnic identity nexus on one hand, while on the other hand serve as an effective propaganda in global politics.

This study provides an analysis of “genocide” discourse thereby shedding light on its sociological background. Grand narratives about common memory and collective identity impose a social importance and meaning to events at representation phase. In this context, the study implies that the rhetoric of “genocide” is a product of reflection of the traumatic effects supposedly experienced by Armenian community during “1915 events”. It is encouraged to conduct more studies on determination of socio-cultural impacts forming collective perceptions about the rhetoric concerned. Scientific approach on the subject of the study is based on the concept of “cultural trauma”.

Keywords: Cultural Trauma, Rhetoric, National Identity, Carrier Groups, Representation – Meaning Work Relationship.

1 Dr. Bakü Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Ekonomi Fakültesi Politikbilim Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail. m14ismayilov@gmail.com.

Giriş

Henüz ilk günlerini yaşadığımız 2015 yılında ister ulusal isterse de uluslararası çapta üzerinde en çok konuşulacak mevzularından birinin '1915 olayları' olacağı aşikârdır. Büyük ihtimalle Ermeni diasporası, Ermenistan devletini ve çok boyutlu lobicilik ağını da yanına alarak geniş çaplı uluslararası propaganda ve eylemler gerçekleştirecektir. Bu bağlamda 2015'i onlar için önemli kılan özellik, "soykırım" iddialarının 100. yıldönümüne girmiş olmamızdır. Etki tepki ilkesini esas alacak olursak suçlamaların baş muhatabı konumunda kalan Türkiye'de de tartışmalar siyaset adamlarından devlet kurumlarına, gazetecilerden sivil toplum örgütlerine, akademisyenlerden sıradan vatandaşlara kadar geniş bir ekseninde yürütülecektir. Ancak doğrusunu söylemek gerekirse hem Türkiye'de hem de dünyada bu tartışmalardan yeni bir sonuç elde etmek zordur. Çünkü söz konusu herhangi bir suçlama olmayıp, oldukça ciddi hukuki, siyasi, sosyolojik ve insani sonuçları olan "soykırım" iddialarıdır. Dünya kamuoyunda meseleye bu veya diğer şekilde müdahil olacak olan üçüncü tarafların konjektürel davranışları ve politik amaçları doğrultusunda bir söylem ve tutum benimsemeleri de muhtemeldir.

Ancak meseleyi karmaşıklaştıran ve daha derin de olan özelliği "soykırım" retoriğinin gündelik hayat içerisinde özgül etkileşimlerle anlamlı toplumsal bir gerçeklik kazanmasıdır. Savaşlar ve katliamlar gibi kitlesel olaylar büyük acılara, mağduriyet ve psikolojik çöküntülere sebebiyet veren ciddi toplumsal travmalardır. Ancak sosyolojik çözümleme perspektifinden baktığımızda modern tarihte gözlemlenen büyük travmatik olayların *a priori* o travmayı yaşayan topluluğun nezdinde zorunlu bir şekilde ortak hafıza ve soykırım bilinci oluşturmadığıdır. Peki, o zaman neden Ermeni "soykırımı" örneğinde olduğu gibi bir durumda iddialar (*claims*) özgül bir iletişim kümesi içerisinde belli bir dili, sembol ve ritüelleri olan büyük bir anlatıya dönüşürken, başka bir durumda kolektif kimliğin ve ortak hafızanın önemli bir bileşeni olmayı başaramazlar?

Bunun başlıca nedeni, acı ve yıkıntıyı doğuran etkenlerin hiçte orijinal olayın doğasında değil, olaydan sonra yaşanan travma sürecinde yatıyor olmasıdır. Bu sebeple işaret ettiğimiz paradoksu anlamamız açısından travma olgusunu, daha doğrusu ünlü sosyolog Jeffrey C. Alexander'den mülhem "*kültürel travma*" kavramlaştırmasını çözümleme perspektifi olarak benimsemekteyiz. Alexander'ın "*kültürel travma*" kavramsallaştırmasını soykırım retoriklerinin çözümlenmesinde ciddi bir kuramsal araç olarak görmekteyiz. Onun perspektifi doğrultusunda

bu yazıda dikkatimizi “soykırımla” ilişkilendirilen olayın sebepleri üzerine değil, bu olayın sonraki toplumsal etkileri, sosyolojik inşası sürecine yönelteceğiz.

Travma ve Kolektif Hafıza

Antropolog Marshall Sahlins Amerikan toplumunun gıda alışkanlıklarını ele aldığı çok ilgi çekici bir yazısında insan toplumunda hiçbir nesnenin, hiçbir şeyin, insanların ona verdiği anlamın dışında bir varlığa sahip olamayacağına işaret eder (Sahlins, 2013, s. 116). Benzer doğrultuda sosyolog Stuart Hall, anlamın dünyadaki insanlar, nesnelere ve olaylar arasındaki hayali ve gerçek ilişkilere ve bunların zihinsel temsilleri şeklinde işlem gören kavramsal bir sisteme bağlı olduğunu ifade etmektedir (Hall, 2003, s. 18). Diğer bir ifade ile anlayış şeklimiz, olguları kendi doğasından ziyade belli bir simgesel sistem (anlamlar kümesi) içerisindeki bağlantılarına yönelerek idrak etme üzerine kuruludur.

Dilin nesnelere (olaylarla) anlamları (kavramları) birbirine bağladığı sürece ise temsil (*representation*) demektir. Tersinden bir ifadeyle temsil, dil aracılığıyla anlam üretme edimidir. Bu bakış açısıyla “soykırım” olayları, kavramlar ve göstergeler aracılığıyla bir bütünlük içerisinde sunan dilsel bir anlatıdır. Burada temsilin sunduğu anlamlandırma süreciyle (*meaning work*) anlatı arasındaki ilişki doğrudandır. Bu ilişkiselliğin en önemli halkası ise daha önce de ifade edildiği üzere kültürel travmadır. Kültürel travmanın tetiklediği söz konusu sürecin nihai ürünleri ise bu temelde kolektif bir hafıza ve ulusal bir bilinç inşasıdır.

Örneğin, neden tarihsel zaman ve olaylar çizelgesinden ancak belli bir kesitin ve olayın (“1915” yılı ve “soykırım” olayı) kolektif hafızanın inşası sürecinin merkezine alınıyor olması, aslında olayın kendisinden ziyade anlatının gücü ve etkinliği ile ilgili meselelerdir. Bu süreçte dikkat etmemiz gereken bir diğer hususta anlatının geniş kitlelere, onların zihinlerinde kuvvetli etkiler bırakacak şekilde ulaştırılmasıdır. Kolektif hafızanın inşasında önemli tesiri olan bu sonuncu etken, neden ‘yaşanmış faciyanın’ bir durumda soykırıma tekabül edip başka bir durumda etmediğinin izahını da vermektedir.

Hal böyle olunca teorik bir kavramsallaştırma aracı olarak ‘*kültürel travma*’ toplumsal hayatımızın hangi gerçeklik ve dinamikleriyle örtüşmektedir? Başka bir şekilde soruyu ifade edecek olursak ‘*kültürel travma*’yı gündelik hayatta nasıl deneyimleriz?

Tahayyülümüzde hayali olarak şöyle bir olayı canlandırarak, yukarıdaki soruların cevaplarının ipuçlarını arayabiliriz. Bir anlığına daha önce

doğal afetlere maruz kalmayan ve bu nedenle de kolektif belleğinde bu tarz olaylarla ilgili herhangi bir anlatısal ögelere rastlanamayan bir köy tasavvur edelim. Daha sonra o bölgede hiç yaşanmamış bir olay olan sel felaketi neticesinde köye yakın bir yerden akmakta olan nehrin taşarak köydeki hayat ve insanların maddi refah düzeylerinde çok ciddi tahribatlara yol açtığını varsayalım. ‘Sel’ olgusunun sebebiyet verdiği tahribatların köydeki topluluğun bilincinde travmatik bir etki yaratacağını düşünebiliriz. O zaman travmatik etki doğrultusunda köydeki insanların gerçekleştireceği tüm eylemler farklı düzlemlerde anlam kazanacaktır. Örneğin, selin tamamen yok ettiği nehir üzerindeki köprünün daha sağlam temellerde yeniden inşası yahut da ekin sahalarının zarar görmemesi için barajların yapılması gerektiğinin anlaşılması gibi *doğal* sonuçlar ortaya çıkarabilir. Ancak diğer taraftan oradaki insanların kavramsal dünyaları ve dilsel anlatılarına temel teşkil eden kültürel kodlarına uygun olarak “sel” olgusu bir *anlamlandırma* sürecine tabi tutulabilir. Bu durum, olayın kendisinden ziyade onun uyandırdığı etkilerle ilgilidir ve haliyle topluluk üyelerinin aidiyet hisleri ve ortak hafızaları üzerinde de kapsayıcı (*bağlayıcı*) bir tesire sahip olacaktır.

Nitekim gündelik hayatta bolca travmatik olarak tecrübe ettiğimiz olay ve olgularla karşılaşırız ve bunları yansıtan bir dil de kullanırız. Ancak Alexander’in işaret ettiği husus, ortak tecrübelerimize dayanan “*bir şeyden*” ziyade, daha sosyolojik düşündüğümüz zaman anladığımız “*bir şeydir*”. Bu bağlamda onun ifade ettiği travma, doğal bir şekilde mevcut olan bir olgu olmasının ötesinde, toplum tarafından inşa edilen bir olgudur (Alexander, 2004, s. 1). ‘*Travma*’ olgusunu temel çözümleme birimi olarak esas aldığımızdan, Alexander’in yaptığı gibi travmatik olgunun mahiyetine yönelik ‘*naturalistik*’ ve ‘*kültürel*’ olmak üzere iki temel yaklaşımı ayırt ederek çözümlemelerde bulunmaya çalışacağız.

Naturalistik Travma Anlayışı

Bu anlayışa göre travmalar bireylerin veya toplulukların düzen ya da refahlarında bozulmalar yaratan, doğal yollardan baş gösteren olaylardır. Naturalistik perspektifinden bakıldığında travma deneyimi, travma-yaratıcı olgunun insan doğası ile etkileşiminden ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki güvenlik, düzen, sevgi ve bağlılık gibi insan varlığının temel ontolojik ihtiyaçlarının karşılanmasını sekteye uğratacak keskin olaylar baş gösterdiğinde, insanların travma yaşamaları doğal bir sonuç olacaktır. Nitekim naturalistik yaşama, insan doğasının katı rasyonel deterministiği içerisinde sebep-sonuç ilişkiselliğini yansıtmaktadır.

Naturalistik anlayışın ise ‘aydınlanmacı’ ve ‘psikanalitik’ olmak üzere iki farklı çeşitlemesi söz konusudur.

Aydınlanmacı (Enlightenment) Yaklaşım: Bu yaklaşıma göre travmalar ister bireysel, isterse de sosyal düzeyde ani değişimlere karşı verilen rasyonel tepkilerdir. Travmaya neden olan olay ve onu başlatan tüm olgular ona maruz kalan aktörlerce açıkça algılanmaktadır. Aktörlerin travmatik etkiye karşı cevapları da berrak, sorunu çözmeye yönelik ve mahiyetçe ilerlemecidir. Aydınlanmacı yaklaşımın ileri sürdüğü görüşlerin merkezinde şu yatar: travmatik tepkiler, travmayı oluşturan şartların değiştirilmesine yönelik çabalar olmalıdır (Alexander, 2004, s. 3).

Sosyal psikolog Arthur Neal “*Ulusal Travma ve Kolektif Hafıza*” isimli çalışmasında aydınlanmacı yaklaşımı örneklendirmektedir. Neal’a göre ulusal travmaların oluşma nedenleri “*sosyal düzenin temellerini sarsan volkana benzer (volcano-like) olaylara karşı verilen bireysel ve kolektif tepkilerdir.*” (Neal, 1998, s. IX). Neal’in perspektifinden ‘travma’ kavramı, esasen bireylerin özel hayatlarında karşılaştıkları olağanüstü deneyimlerle ilgilidir. Şöyle ki travmaya neden olan olgu “*beklenmedik bir anda*” acılı, olağandışı ve şok edici bir etkiyle “*bozulmaya*” ve “*radikal değişikliğe*” sebep olmaktadır. Travmatik etki oldukça kuvvetlidir, çünkü “*radikal değişiklik*” çok kısa bir zaman kesiminde gerçekleşmiş ve önceki emniyet ve güvenlilik hisleri yerini tehdit, kaos ve anlamın krizine bırakmıştır (Neal, 1998, s. 3).

Neal ‘travma’ kavramının aydınlanmacı yaklaşımını büyük grupların kolektif deneyimlerine de uygulamaktadır. Burada anlaşıldığı şekliyle travma şartları sosyal düzene karşı bir incinme, yaralanma veya saldırıdan kaynaklanmaktadır. Korkunç, acıtıcı ve anormal bir şeyler ortaya çıkmıştır ve neticede sosyal düzen öngörülebilirliğini kaybetmiştir. Travmatik olayın uyandırdığı ilk tepkiler şok, güvensizlik ve kuşkudur. Sonuç olarak kaos baş göstermekte ve insanlar artık neye inanmaları gerektiği hususunda belirsizliğe düşmektedirler. Bu şartlar altında bireyler, olaylar arasındaki bağlantıları görebilecek becerilerine olan güvenlerini de kaybetmektedirler.

Neal’e göre kolektif travmayı kişisel travmadan ayıran özelliği onun diğer insanlarca da paylaşılmasıdır (Neal, 1998, s. 4). Bu bağlamda kolektif travmatik deneyimin “*reddiyesi*” veyahut ona karşı “*alaycı (cynical) kayıtsızlık*” takınmak pek geçerli ve mantıklı bir seçenek olamamaktadır. Neal bu durumu, “*psikolojik modernlik*” dediği olguyla açıklamaktadır. Psikolojik modernlikten kastı, kitlesel iletişim araçlarının insanların

doğrudan deneyimledikleri olaylardan çok daha fazlası hakkında farkındalıklarını (*awareness*) genişletmiş olmasıdır (Neal, 1998, s. 16). Bu nedenle bireyler modern sosyal hayatın bütünselliğine ilişkin sıkı bağlantı arayışındadırlar ki bu durum tam da aydınlanmacı yaklaşımın ilerlemeci anlayışına tekabül etmektedir. Çünkü nihayetinde travmatik olgu, aktörlerce gelişmeye yol açan makul bir neden olarak kabul görür. Bu görüşe göre “*herhangi bir dağıtıcı veya bozucu olayın baş göstermesi demek, aynı zamanda yenilik ve değişim için yeni imkânların oluşması*” demektir (Neal, 1998, s. 18).

Psikanalitik Yaklaşım: Bu yaklaşım, travmada tahrip edici dışsal olay ve aktörün (öznenin) içsel travmatik tepkisi arasında bilinçdışı duyuşsal korkuları ile psikolojik müdafaasının bilişsel mekanizmalarının işleyişini esas alır. Örneğin, iyi insanlar kötü bir şeyler yaşadıklarında, aşırı derecede korkacakları için gerçek travma deneyimini bastırmış olacaklardır. Burada öznenin doğrudan bilişsel ve rasyonel anlama çabalarını etkinleştirmesinden ziyade, travmatik olgunun (travmaya sebebiyet veren olayın) onun tahayyülü ve hafızası üzerinde uyandırdığı bozukluklar öncelik kazanmaktadır. Bu tarz yer değiştirme tam da travmatik olgunun etkisini iyileştirecek rasyonel tutumun geliştirilmesini önlemektedir.

Psikanalitik teoride travma psikolojisinin bireysel (*individual*) ve kolektif (grup, toplum) çeşitlemeleri ayırt edilmektedir. Genellikle psikiyatrların klinik ortamda belirledikleri bireysel travmatik olgulara has özellikler, kolektif travmalar açısından da genel bir çerçeve olarak sunulmuştur. Özellikle Freud ve Breuer’in 1888-1898 aralığında “*travma-isteri ilişkisi*”ni esas alan araştırmaları sonucunda bireysel travmalar psikolojinin önemli bir alanı olarak gelişmiştir. Bu noktada Smelser’in de ifade ettiği gibi birey psikolojisinde “*travma*” ve “*stres*” kavramları arasında bir çeşit karışıklık söz konusudur. Üstünkörü bir bakışla, eğer travma esasen aniden baş gösteren tahripkar bir olguyla ilgiliyken, stres bu durumun daha uzun süren ağırlaşmış şartlarıyla ilişkilendirilir. Çoğu zaman ise her ikisinin tanımı örtüşmekte ve iç içe geçmektedir.²

Uzun yıllar klinik ortamda sürdürdüğü çalışmalarda Freud’un psikolojik travmanın bazı özellikleriyle ilgili bilgi topladığı bilinmektedir. Onun psikanalitik modelinde travma olgusu gelişmenin henüz az tamamlandığı (*erken çocukluk dönemi*) bir aşamada psikolojik yapıda yerleşen (*bu*

2 Modern klinik psikolojinin “post-travmatik stres düzensizliği” (post-traumatic stress disorder) dediği kavram ise her ikisini de kapsamaktadır. Bkz. Smelser, 2004, s. 32.

aşamada esasen cinsel nitelikli) dürtülerle ilgilidir. Öznenin gelişiminin daha sonraki aşamalarında ise travmatik etkenler iç ve dış nedenlerle (*temel travmatik olay, organizmanın genel sağlık durumuyla ilgili, psikolojik sağlığı tetikleyen vs.*) çeşitlilik göstermektedir (Smelser, 2004, s. 35).

Görüldüğü üzere birey psikolojisi, travmatik olguyu öznenin kendi hayatında bizzat deneyimlediği olayların bilinçdışı mekanizmalarıyla örülü kompleks bir süreci şeklinde algılar. Ancak kolektif travmalarda grup üyelerinin travmatik olguyu bizzat kendilerinin deneyimlemeleri gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Diğer bir ifade ile herhangi bir olayın travmatik etkisi onu bizzat yaşayanlarla sınırlı kaldığı durumda bu olayın hiçbir zaman travmatik olguya dönüşmeyeceği söylenebilir. Bu hususta kolektif travmanın ayırt edici özelliğinin, onu deneyimleyenlerin gerçekliği anlama tarzlarıyla ilgili olduğu ileri sürülebilir. Lacangil terminoloji ile ifade edecek olursak; *'kolektif travma'* sembolik düzenin biçimlendirici (*formative*) ilkesidir. Ancak kolektif travmanın sembolik düzende gerçekleşiyor olması, onun tamamen bilinçli ve şeffaf olduğuna işaret etmez. Sonuç itibarıyla travmatik olgunun topluluğun gerçeklik anlayışı üzerinde kalıcı hasar oluşturması kaçınılmaz bir sonuçtur (Hadar 2013, s. 137).

Yukarıda ifade edilenler ışığında kolektif travmaların özgün bir psikopolitik modelini sunan Vamik Volkan'ın *'seçilmiş travma'* kavramsallaştırmasına kısaca göz atmakta fayda vardır. Buna göre *'seçilmiş travma'* kavramı, büyük bir grubun (örneğin, bir etnik grubun) başka bir grup tarafından maruz kaldığı büyük kayıplar, utançlar, küçük düşürülme ve çaresizliğe sebebiyet veren olayın paylaşılan tahayyülüne işaret eder. Volkan'a göre hiçbir grup kurban edilmeyi (*victimized*) amaçlamaz ancak olayın akli temsiliyetini psikolojileştirmeyi ve efsaneleştirmeyi seçerler (Volkan, yt, s. 86).

Bireyler gibi topluluklar da bilinçdışı *"seçimler"* yapabilirler. Bu bağlamda Volkan'ın *'seçilmiş travma'* kavramsallaştırması büyük grubun geçmiş kuşakların deneyimledikleri travmatik olayın paylaşılan akli yansımaları, kendi kimliğine ekleyen *bilinçdışı "seçimini"* ifade etmektedir (Volkan, 2012, s. 42). Şöyle ki kitlesel travmatik grup üyeleri, belli psikolojik görevleri (*kayıplarından kaynaklanan acılarına yas tutma ve yahut utanç ve çaresizlik gibi duyguları tersine çevirememesi hali*) başarılı bir şekilde yerine getiremediğinden bu görevleri, gelecek kuşakların çözeceğine dair bilinçli veya bilinçsiz bir duygu paylaşımı ile gelecek kuşaklara yansıtırlar (*transgenerational transmission*). (Volkan, 2015) Nitekim seçilmiş

travmanın gelecek kuşaklara yansıtılması tarihin herhangi bir sonraki döneminde kitlesel travmatik grup üyelerini öç almaya mecbur bırakan bir durumla karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu noktada Volkan, seçilmiş travmanın etkisiyle topluluğun şiddete başvurma edimlerine temel teşkil eden ‘aşırı yetkilendirilmiş ideolojiye’ işaret etmektedir. “*Seçilmiş travma, toplumun kendi içinde tekrar harekete geçirildiğinde ve birleştirilmiş, aşırı yetkilendirilmiş ideoloji, liderlik ve politik propaganda tarafından alevlendirildiğinde, soykırım dahil mevcut düşman gruba yönelik kitlesel şiddet hareketlerini başlatabilir.*” (Volkan, 2015).

Sonuç olarak psikanalitik yaklaşımın bu versiyonu belli bir kitlesel grubun karşılaştığı tarihsel zorluklar karşısında “*eski*” ve “*yeni*” kızgınlıkların yer değiştirerek bu kızgınlığın “*seçilmiş*” bir düşmana karşı yöneltmesini ifade eder. Bu zaman “*iyi*” (biz) ve “*kötü*” (onlar) arasında yapılan keskin ayrımlar, ideolojik farklılıkları iyice belirginleştirir ve “*düşman*” olarak görülen gruba karşı şiddet eylemlerini her zaman en azından potansiyel olarak mümkün kılar.

‘*Seçilmiş travma*’ kavramsallaştırması, şiddete maruz kalan eski kurbanın kendisinin şiddetin failine dönüşmesi varsayımına dayanır. Elbette, Volkan’ın kolektif şiddet eylemlerinin arkasında tamamlanmamış eski bir travmatik olayı yerleştirmesi toplumbilimlerinde, özellikle de etnik çatışma ve milliyetçilik çalışmalarında popüler olan bir teorik yaklaşımdır. Ancak ne var ki bu tarz büyük grup faaliyetlerindeki saldırganlık ve şiddet olaylarını travmatik bilinçdışı süreçleriyle genellemek, bir yerde onların tarihsel mevcudiyetlerine “*olağanlık*” statüsü kazandırır. Örneğin, yakın tarihimizde yaşanan Türk diplomatlarını hedef alan terör eylemlerini ve yahut Hocalı Katliamı gibi olayları da ‘*seçilmiş travma*’ ekseninde açıklamak mümkün mü? Söz konusu olaylardaki şiddet ve savaş olgularının onun failleri tarafından seçilmiş eski bir travma doğrultusunda (*hem de bilinçdışı düzlemde*) gerçekleştirilmesi şeklinde bir izah ne kadar doğru olacaktır? Nihayetinde bu bakış açısı, savaş gibi kolektif şiddet olaylarında büyük grupların travmatik dürtülerin dışında, bizzat zafer elde etmek ya da gerçekten sahip oldukları kötü içgüdüler temelinde hareket etmek istemeleri gibi etkenleri hesaba katmamaktadır.

Yukarıdaki çözümlenmelerden de görüleceği üzere psikanalitik yaklaşım bilinçdışının etkisini öne çıkarmaktadır. Bu modelde öznenin gerçeklik algısı bilinçdışı düzlemde gerçekleşir. Bu durum (*gerçekliğin bilinç düzeyinden bilinçdışına kayması*) olaya yönelik sahih (*accurate*) hafızayı ve sorumlu (*responsible*) eylemi de etkisiz kılar. Bir sonraki aşamada

travmatik duygu ve algılar, travmaya neden olan olaydan değil, onun bastırılmasından doğan kaygıdan, kızgınlıktan oluşmaktadır. Bu manada psikanalitik model gerçekliğin sağaltılabileceğini varsaymaktadır. Yani, olayın hayattaki (*dünyadaki*) etkileri ortadan kaldırılamaz, ama bunun yerine travmatik olgunun bireyin psikolojisinde yol açtığı hasarların iyileştirilmesi mümkündür (Alexander, 2004, s. 5).

Kültürel Travma Anlayışı

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi hem aydınlanmacı hem de psikanalitik yaklaşımların travma anlayışları yerine Alexander’dan mülhem “*kültürel travma*” kavramsallaştırmasını Ermeni “*soykırım*” iddialarının sosyopolitik çözümlenmesi için en doğru yaklaşım olarak görmekteyiz. Alexander “*kültürel travma*”yı şöyle tanımlar; “*Kültürel travma, belli bir topluluğun üyeleri, onların grup bilinçleri üzerinde silinmez işaretler bıraktığı, onların hafızalarını sonsuza kadar şekillendiren ve onların gelecek kimliklerini kökten ve geri dönüşümsüz bir biçimde değiştiren korkunç bir olayın yaşandığını düşündükleri zaman ortaya çıkar.*” (Alexander, 2013, s. 1).

Öncelikle, kültürel travma yaklaşımına göre olaylar kendiliğinden kolektif travma oluşturmazlar. Naturalistik yaklaşımlardan farklı olarak kültürel travma perspektifinden olayların doğasında travmatik özellikler aranmaz. Çünkü travma, toplumsallık aracılığıyla edinilen bir özelliktir. Bu, ister olayın ortaya çıktığı gerçek zamanda, ister sezgi veya ima aracılığıyla olayın öncesinde, isterse de olay sonuçlandıktan sonra *post-hoc* yeniden yapılandırma ile gerçekleşen bir özelliktir (Alexander, 2003, s. 8). Travmatik olayın toplumsallık aracılığıyla kazandığı bu ‘özelliği’ şu anlama gelmektedir; bazen, çok kuvvetli travmatik etkilere sahip olduğunu düşündüğümüz olaylar, hakikatte gerçekleşmemiş olaylardır. Yani; hayali, tahayyül ürünü olaylar, gerçek ve yaşanmış olaylar kadar travmatik sonuçlar doğurabilmekteler.

Travmanın “Hayali” Niteliği

Travmatik etkinin gerçek olaylarla olduğu kadar hayali olaylarla olan ilişkisinden dolayı Alexander’ın yaklaşımı ile Benedict Anderson’ün ünlü eseri *Hayali Cemaatler*’de ortaya koyduğu yaklaşımlar arasında benzerlikler kurulabilir. Anderson’a göre “*yüz yüze temasın geçerli olduğu ilkel köyler dışındaki bütün cemaatler (ve hatta belki onlar da) hayal edilmiştir.*” (Anderson, 2004, s. 21). Rusya tarihi uzmanı Hugh Seton-Watson’un tespitinden hareketle Anderson uluslar gibi büyük toplulukların hayal edilmiş olduklarını düşünmektedir. Bu görüşe göre,

ulus üyeleri gerçeklikte birbirlerini tanımazlar, ancak her birinin zihninde topluluğun tamamına dair bir tahayyülün mevcut olmasından dolayı ulusları hayal edilmiş oluşumlar şeklinde nitelendirebiliriz (Anderson, 2004, s. 20).

Gördüğümüz üzere Anderson'un perspektifinden ulusun kendi kimliğini hayal edişinde ilkinden travmatik etkiler göze çarpmaz. Ancak Anderson'un farklı milliyetçilik tarihlerinin biçimlenmesine eşlik eden ideolojik söylemlerin kullanılmasına dair söyledikleri, travmatik etkilere dair bir çerçeve sunmaktadır. Şöyle ki kolektif inanç sistemlerinin oluşturulması birtakım ulusal travmaların mevcutluğunu gerekli kılar. Bu hususta Anderson, tarihçi Fernand Braudel'in çalışmasında II. Felipe'nin saltanatı döneminde yaşanan Saint Barthelemy Katliamı'nı es geçen tutumuna karşı göndermede bulunduğu pasajında şunları ifade etmektedir; "*ulusun yaşamöyküsü... bazı örnek intiharları, dokunaklı şahadetleri, suikastları, infazları, savaşlar ve soykırımları çekip kurtarır. Anlatının amaçlarına hizmet edebilmesi için bu şiddetli ölümlerin "bizim" diye hatırlanması / unutulması gerekir.*" (Anderson, 2004, ss. 226-227).

Anderson'un kavramsallaştırması milliyetçiliğin saldırgan ve zararlı politik güçlerine karşı duyduğu endişelerinden dolayı ciddi bir ideolojik eleştiri şeklinde kabul görebilir. Bu bağlamda onun ileri sürdüğü kavram asıl olayın tamamen hayali ve deneysel olamayan (*nonempirical*) niteliklerine işaret eder. Oysa Alexander'in kendisinin de ifade ettiği gibi onun düşüncesi Anderson'undan ziyade Emile Durkheim'in *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* eserinde "*dini imgelem*" kavramıyla geliştirdiği tasavvurla daha fazla ilgilidir.

Buna göre temsil sürecinde esas olan imgelemdir. Hayatın gelişmemiş deneyimleri imgelemin çağrışım, yoğunlaşma ve estetik yaratıcılığı sayesinde özgül biçimler kazanırlar. Temsilin tahayyül süreçleri üzerinden özneler deneyimlerine ve gerçekliğe anlam atfederler. Söylenenler ışığında Alexander'in önemli tespiti şudur: "*Travma hakkında her bir görüş, ontolojik gerçeklik iddiasında bulunmasına rağmen, kültür sosyologları olarak bizi ne sosyal aktörlerin bu tarz iddialarının titizliği ne de bundan da daha az derecede ahlaken açıklanabilirlikleri ilgilendirir. Bizi asıl ilgilendiren mesele, bu iddiaların nasıl ve hangi koşullar altında gerçekleştiği ve bunun sonuçlarının neler olduğudur. Dolayısıyla [yaptığımız] ne ontoloji ne de ahlaki yargıdır; bizi ilgilendiren epistemolojidir.*" (Alexander, 2003, 9).

Nitekim travmatik durum hem gerçek hem de hayali bir fenomene atfedilebilen bir özelliktir. Burada topluluk üzerinde azımsanmayacak

derecede etkilere sahip olan maddi ve davranışsal anlamların istikrarı asıl mesele değildir. Asıl olan topluluk kimliğinin eylem olarak değil, anlam olarak istikrarıdır. Örneğin, Ermenistan devletinin ekonomik başarısızlığı sebebiyle karşılaştığı maddi sorunlar ve bu bağlamda ülkeden ciddi bir göçün yaşanması gibi maddi etkenlerin topluluk kimliği üzerindeki etkisi “soykırım” olayının travmatik etkilerine kıyasla ikincil derecededir.

Kültürel Travmanın Sosyolojik İnşası

“Soykırım” retoriği, sahip olduğu güçlü çağrışımlarıyla ve de çok farklı nedenlerden dolayı günümüz Ermenistan devleti ve diasporası için fazlaca işlevsel bir anlatıdır. Bağımsızlık sonrası politik iktidarlar Ermenistan’ı bölge güvenliği için bir tehdit kaynağına dönüştürmekle beraber ülkeyi bir sosyo-ekonomik çıkmaza da sürüklemişlerdir. Bu bağlamda saldırgan “soykırım” retoriği söz konusu başarısızlıklardan “sıyrılmamanın” ideolojik bir reçetesi olarak kullanılmagelmıştır. Burada devlet seçkinlerinin bir diğer beklentileri de diasporanın tam desteğini almak istemeleridir.

Diaspora ise meseleye, dünya genelinde çok farklı coğrafyalara yerleşmiş olması ve gittikçe genç kuşakların asimilasyonu endişesi karşısında etnik bilinçlenmeyi ve ulusal konsolidasyonu canlı tutacak aşırı acı yüklü ideolojik bir söyleme duyduğu ihtiyaç perspektifinden bakmaktadır. Nitekim devlet açısından ekonomi-politik, diaspora açısından ise kültür-politik saiklerle öncelik kazanan “soykırım” retoriği, modern Ermeni ulusal kimliğinin *sine quo non*’dur.³

1915’ten günümüze uzanan 100 yıllık bir süreçte retoriğin kullanımına bakıldığı zaman 1990 sonrası yeni bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Konu üzerine yayımlanmış yüzlerce kitap ve dergiden, her sene gerçekleştirilen sanatsal, toplumsal ve politik etkinliklerden de görüldüğü üzere 1990’lı ve 2000’li yıllar travmatik etkinin sosyolojik inşa sürecinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu bağlamda son 20 -25 yıllık bir zaman diliminde güçlü bir anlatıya dönüştürülen “soykırım” retoriğinin temsil etmeğe çalıştığı kolektif travmanın asıl sebebi 1915’in tarihsel ve sosyal krizi değil, olayın sosyolojik inşa sürecinin (*diğer bir ifade ile*

3 “Soykırım” retoriğini sadece kültürel ve sosyolojik boyutlarıyla sınırlamak onun jeopolitik stratejiler ekseninde kendisine yer ettiği çerçeveyi ihmal etmemize neden olabilir. Örneğin, Karabağ Sorunu’nda işgalci pozisyonu BM kararları ile de sabit olan Ermenistan, “soykırım” retoriğini dünya kamuoyunda *de facto* işgalciliğini kamufler için kullanmaktadır. Diğer taraftan “soykırım” retoriği Türkiye ile sınır meselesinde de jeopolitik bir manevra aracı olarak karşımıza çıkabilmektedir. Burada retoriğin bu tarz özellikleri konumuz dışında olduğundan üzerlerinde durulmamıştır.

temsilin) kültürel kriz şeklinde sunulmasıdır.

1990 sonrasını yeni bir dönem olarak nitelendirmemiz tam da bu noktaya inhisar etmektedir. Çünkü olay ve onun temsili yeni niteliksel ve niceliksel anlamlarla geçerlilik kazanmaktadır. Bu hususta makro sosyolojik etkenlerin de göz ardı edilmemesi gerekir. Şöyle ki global ağ toplumunun ileri iletişim araçlarıyla birbirine örülü yapısı toplumsal anlam üretim süreçleri için bereketli bir zemin sunmakta ve haliyle bu durum temsilin geniş kitlelere ulaşımını kolaylaştıran yeni olanaklar sağlamaktadır.

Dikkatlerden kaçırılmaması gereken husus, diasporada herkesin kabul ettiği travmatik etkilerin, topluluğun deneyimlenmiş acılarının bir sonucu olmadığı,⁴ aksine duyulan keskin rahatsızlığın grup kimliğinin merkezine yerleştirilmesinin bir sonucu olmasıdır. Grup üyeleri, paylaşılan toplumsal acıyı, “*onları onlar yapan*” olgu olarak algılamaktadırlar. Böyle bir algının vücut verdiği grup kimliğinden uzaklaşmak; grup mensuplarınca geçmişleri, bugünleri ve gelecekları açısından en önemli tehdit olarak görülmektedir.

Herhangi bir kültürel travmatik etkinin toplumsal inşa süreci birkaç aşamada ve bazı temel öğelerin bütünlüğü içerisinde sistemli bir şekilde gerçekleşir. Bu bağlamda ilk adım iddiaların (*claims*) ya da diğer bir ifade ile tezin ortaya çıkmasıdır. İddiaların ifade olunması anlamın üretiminde atıfta bulunulan olay ya da olaylar dizisinin eşanlı olarak retrospektif ve futuristik⁵ bakışlarla sembolik inşa sürecinin başlatılmasına işaret eder. Bu sebeple anlatıdaki her bir temsil, toplumsal gerçekliğin belirli taraflarına, veçhelerine ışık tutmaktadır.

Antropolojik ruhla retoriğin kültürel gelişimini şöyle ifade edebiliriz; öncelikle temsilin neyi ifade edeceği (*neden bahsedileceği*) iddianın muhtevasına yansıtılır. Yani iddiada anlamın ve onunla ilişkili sürecin genel bir suretini oluşturur. Daha sonra din, estetik, hukuk, bilim, medya ve

4 Ermeni akademisyen ve gazetecilerin o dönemde yaşayanların torunları ile yaptıkları söyleşilerde kullandıkları temel tematik, toplumsal hafıza merkezine travmatik acının yerleştirilmesidir. Bu konuda çok fazla yazılı kaynak bulunmaktadır. Özellikle University of California’da (Berkeley) doktora tezi şeklinde sunulmasından dolayı akademik bir çalışma olarak kabul görebilecek bir kaynak olarak bkz: Azarian, 2007, s. 183 özellikle 4. ve 5. bölümler. ss. 59-125. Ayrıca bkz: Miller; Miller, 1993, s. 242.

5 Retrospektif ve futuristik özelliklerinden kastettiğimiz kültürel travmatik etkinin geçmişe referansla bugüne ve geleceğe yönelik anlam üretme edimidir. Örneğin, herhangi bir tarihsel anıt sembolik olarak geçmişe ilişkin bir olay ya da fenomene işaret etmesine rağmen amaçları bakımından bugün ve gelecekle ilgilidir.

devlet bürokrasisi gibi kurumsal alanlarda kültürel travmanın etkin anlam oluşturma faaliyetleri yürütülür. Nihayetinde bu tarz kurumlar aracılığıyla yürütülen temsil süreci kolektif hafızada toplumsal acıyı perçinlemiş olur. Geliştirilen bazı ritüellikler anlatının grup üyeleri üzerinde kalıcı ve devamlılık gösteren etkilerini güçlendirir. Bu noktadan sonra grup kimliğinin sınırları artık kesinlikle belirlenmiştir. Grup mensubu herhangi bir üye bu sınırların dışarısında kaldığı an kimliği kendi grubu tarafından sorgulanacaktır. Sınırları ihmal etmekle yol açtığı anlamsal muğlâklık nedeniyle de grubun dışarısında tutulması muhtemeldir.

Kanaatimizce bu tarz keskin kimlik yorumları geliştiren gruplar son tahlilde her türlü sınır ihmallerine karşı kendi bütünselliklerini korumak adına “*contra* (karşı) *retorik*” dediğimiz olguyu da retoriksel olarak kullanırlar. Karşı-retorikle kastımız, grubun kendi ‘*doğrusu*’ ile beraber bunun aksini söylemiş olmanın ‘*yanlış*’ seçenek şeklinde kendi temsil sürecine yansıtmasıdır. ‘*Doğru-yanlış*’ düalizminin aynı anda temsil sürecine yansması, grup üyelerine nerede durmaları gerektiğini göstermesi bakımından önemsenir. Diaspora ve “*soykırım*” vurgusu yapan diğer kesimlerin sıkça kullandıkları “*inkâr retoriği*” (*denial rhetoric*) bu ilişkisellikte daha kolay anlaşılabilir.

Alexander’e göre travmatik anlatının etkinlik kazanmasında ve sembollerin üretiminde en büyük çaba “*taşıyıcı grupların*” (*carrier groups*) üzerine düşer. Burada “*taşıyıcı gruplar*” kavramını Weber’in ünlü çalışması *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhundan* esinlenerek kullanmaktadır. Weber’e göre değer ve düşünceler her ne kadar özerk yapılar olsalar da toplumda etkinlik kazanmaları taşıyıcı grupların onları sahiplenmelerine bağlıdır. (Kalberg, 2003, s. liii) Alexander ise “*taşıyıcı gruplar’ı kamusal alanda ifade olunacak iddiaların hazırlanması ve sunulmasında, bir diğer ifade ile ‘anlam üretiminde’ özgül yeteneklere sahip, sosyal yapıda belirli konumlar işgal eden idealist ve materyalist çıkarları söz konusu olan gruplar*” (Alexander, 2003, s. 11) şeklinde tanımlamaktadır.

Bu grupların iddiaları kamusal alana “*taşım*” faaliyetlerini herhangi bir toplantıda konuşmacı ve dinleyicileri arasındaki iletişime benzetebiliriz. Tıpkı toplantıya katılan dinleyiciler gibi taşıyıcı grupların da hitap ettikleri geniş dinleyici kitleleri mevcuttur. “*Soykırım*” retoriği açısından bakıldığı zaman taşıyıcı gruplar, tüm uluslararası kamuoyunu kapsayacak şekilde büyük bir topluluğa hitap etmekte.

Taşıyıcı gruplar ve geniş kitleler arasındaki iletişime etki eden bir diğer önemli etken de iletişimin gerçekleştiği ortam ve yahut durumdur.

Konuşma eylemi (*iletişim*) hangi tarihsel, kültürel ve kurumsal koşullar içerisinde gerçekleşmektedir? Dinleyicilerin toplantı esnasında konuşmacıyı ikna edici bulmaları ne kadar önemliyse, taşıyıcı grupların da travmatik olayı hedef kitlelerine inandırıcı gerekçelerle anlatabilmeleri bir o kadar önemlidir. Bunu yaparken taşıyıcı gruplar, tarihsel ortamın özelliklerinden faydalanırlar. Ortamın koşulları çerçevesinde sembolik etkileşim yöntemlerini olabildiğince etkili biçimde kullanmak, anlamın temsilinde başarıyı yükseltir. Bu noktada sayısız örnekler arasından bir tanesi üzerinde durmak yeterli olacaktır. Kanada'nın Laval kentinde Ermeni topluluğunun internet üzerinden yürüttüğü bağış kampanyaları ile kente dikilen "*soykırım*" anıtı taşıyıcı grupla dinleyici kitle arasındaki iletişimi moda tabirle ifade edecek olursa '*halkla ilişkiler*' perspektifinden örneklendirir.⁶

"*Soykırım*" retoriğinin kültürel inşa süreci özellikle diasporadaki taşıyıcı grupların bürokrasi, yerel idari yapılar, kilise örgütleri, yardım kuruluşları, internet ve diğer iletişim araçları gibi kurumlarla etkili işbirlikleri geliştirdiklerini göstermektedir. Kuşkusuz taşıyıcı grupların ikna çemberi ilk önce kendi grubunda yer alanları kapsar. Bu manada "*soykırım*" retoriğinin taşıyıcı grupları oldukça iyi örgütlenmiş ve aşırılıklara varacak derecede iddialarına inanmış grup üyelerinden oluşmaktadır. Ancak travmatik deneyimin daha öteye, yani büyük kitlelere ulaştırılması işi daha sistemli bir şekilde yürütmeyi gerektirir ki bu konuda da diasporanın bir hayli başarılı olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda son olarak anlatının kritik önem taşıyan dört ögesine işaret edeceğiz.

Acının Doğası

"*Acının doğası*", anlatıda özgül bir topluluk veyahut o topluluğun belli bir grubuna yönelik ne olduğunun (gerçekleştiğinin) ifadesidir. Toplumsal acı, olayların ortak hafızada yeniden yapılandırılması için en önemli etkidir. Travmatik etkilere yönelik algılanan acılar arttığı ölçüde toplumsal hafızaya tesiri de aynı orantıda yükselmektedir. Bu manada grup kimliği üzerinde uyandırdığı şok etkiyle fiziksel (bedensel) acıdan ziyade zihinsel (mental) acıyla travmanın kültürel inşasına daha fazla katkı sağlar.

Yukarıda söylenenler ışığında '*acı*' ve '*gözyaşı*' tandemi, "*soykırım*"

6 Anıtın mimari tasarımı ve açılışta cemaati temsilen kilise liderlerinin ön safta yer alması anlamın inşası sürecinde sembolik temsile katkı sağlayan diğer etkenlerdir. Bağış kampanyasının yürütüldüğü internet sitesi için bkz: <http://www.lavalmonument.com/en/> (e.t. 21.01.2015).

retoriği için esas anlatsal öğelerdir. Her ikisi de uyandırdıkları duygusal yoğunlaşma sayesinde kitlelerin ikna olunmasını kuvvetlendirir. Konuşmacının dinleyicilerini empati yapmaya sevk etme becerisi bir yandan ikna sürecini kolaylaştırırken diğer yandan da konuşmanın arka planında olaylardan çıkarılması gereken didaktik derslere göndermede bulunulur. Bu doğrultuda sanatın özgül konumu öne çıkmaktadır. Estetik öğelerle bezeli sanat her zaman geniş insan kitlelerinin duygularına erişim sağlamanın en etkin ve doğrudan yollarından biri olmuştur.

Akademik alanda olduğu gibi retoriğin sanatsal etkinliklerde de oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Müzikten edebiyata, sinemadan tiyatroya, heykeltıraşlıktan resme sanatın birçok dalında çok sayıda faaliyetler yürütülmektedir.⁷

Kurbanın Doğası

Buradaki mesele şudur: Olayın tetiklediği travmatik acılardan hangi insanlar ve yahut topluluklar muzdariptirler? Olayların etkisine maruz kalanlar belli şahıslar mıydı? Yoksa herhangi özgül bir grup muydu? Yahut ta genel olarak tüm bir “halk” mıydı? Bu bağlamda, “soykırım” anlatisının şematüğinde kurbanın doğasına ilişkin Hovvannisian’dan yaptığımız alıntı genel bakışı yansıtmaktadır. *“Onlar [Türkler] katliam ve yıkımlarla Ermenileri Osmanlı İmparatorluğunun, tarihsel Ermeni toprakları da dahil olmak üzere büyük bir bölümünden çıkardılar ve böylelikle bölgenin dini ve etnik özelliklerini radikal bir şekilde değiştirdiler.”* (Hovvannisian, 2009, s. 19).

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere “*kurbanın doğası*” esasen onun ‘etnik’ ve ‘dini’ özelliklerine atıfta bulunularak belirlenmiştir. *“İç çatışmanın çalkantılı ve savaş ortamında Ermenilerin yanı sıra Türkler, Kürtler ve diğer etnik topluluklar da hayatlarını kaybettiler”* şeklindeki bir görüş ise anlatının temsil sürecinde kullandığı karşı-retoriktir. Şöyle ki taşıyıcı gruplar hitap ettikleri dinleyici grubuna herhangi bir anlamsal muğlâklığa yer bırakmayacak şekilde ‘doğru’ ve ‘yanlış’ tezleri aynı anda sunmaktalar.⁸

Travmatik Kurban – Dinleyici İlişkisi

Alexander’e göre travmatik kimliğin oluşması ve acının doğasının kristalize olmasına rağmen, kurbanla geniş dinleyici grubu arasındaki ilişki hala

7 Örnekleri için bkz.: Hovannassian, 2011, özellikle 2. Bölüm, ss. 65-228.

8 Çelişki gibi görünebilecek bu durumun sosyolojik niteliğine çalışmanın önceki kısımlarında işaret edilmiştir.

önemli bir soru olarak kalmaktadır. Buradaki mesele, dinleyici grubun hangi derecede travmatik temsili, olayı bizzat yaşayanları (ya da öyle olduğunu düşünenlerle) paylaşmasıdır. Çünkü böyle bir travmatik etkinin sosyolojik inşasının başlangıcında dinleyici grup üyeleri ile olayı bizzat deneyimleyenler arasında pek bir bağlantı kurulamaz (Alexander, 2003, 14). Bu durumun örneklerinden birini retoriğin diaspora ve Ermenistan edebiyatlarına yansıyan örneklerinin mukayeseli çözümlemesinin yapıldığı bir çalışmada görmekteyiz. Yazar diaspora edebiyatına ilişkin şöyle bir tespitte bulunmaktadır; *“Soykırım hafızası kimliğin kaynağı, leytmotif veyahut da gizli bir konu olarak edebiyata yansımıştır. Diaspora yazarlarının birbirini izleyen kuşakları facia ile mücadele etmek, onu anlamak ve onunla uğraşmak çabasında olmuşlardır. Diaspora Ermeni edebiyatı bu veya diğer şekilde soykırımla ilgilidir.”* (Peroomian, 2011, s. 97).

Ancak yazara göre, aynısı Ermenistan edebiyatı için söz konusu değildir; *“bağımsızlığın elde olunmasından 10 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen hala kitlelerin zihinlerinde Sovyet deneyimi ağır basmaktadır.”* (Peroomian, 2011, s. 113). Bu sebeple retoriğin taşıyıcı grupları, temsilin Ermenistan’da yeteri düzeye varamamasından yakınır. Onlara göre Ermenistan’da *“soykırımın”* hala sadece diasporayı ilgilendiren bir mesele olduğuna inananlar vardır. Buna göre olay sadece diasporadakiler için acı, politik tutku ve edebi esin kaynağı olmaktadır. Bu bağlamda diaspora, *‘tarihsel hafızanın rehabilitasyonu’* için Ermenistan’ın çağdaş entelijansiyasının (burada taşıyıcı gruplar şeklinde anlamamız gerekiyor) üzerine büyük görevler düştüğü kanaatindedir (Peroomian, 2011, ss. 114-117).

Sorumluluğun İfadesi

Etkili bir travma anlatısının sonuncu bileşeni antagonist ve barışmaz bir fail kimliğinin oluşturulmasıdır. Mağduriyetin sorumlusu ve travmaya sebep olan kimdir? Bu soruya yanıt her zaman sembolik ve sosyal inşacılığın meselesi olmuştur (Alexander, 2003, 15).

İlgili literatür ve retorik incelemelerimizden görebildiğimiz kadarıyla failin belirlenmesinde taşıyıcı gruplar Holocaust örneğinde olduğu gibi benzer bir yöntemsel epistemoloji kullanılmaktadır. Buna göre *“soykırım”*ın başlıca nedenleri devrim, ideoloji ve büyük savaşla ilgilidir (Melson, 1996, s. 12). Anlatının bazı örneklerinde olayın tarihsel kökleri 19. yüzyıl sonlarına kadar geri götürülse de ortodoks anlatı esasen 1908 tarihini temel alır.

Örneğin, Melson’a göre “1908 İhtilali Genç Türkleri iktidara taşımakla imparatorluğu milliyetçi devrim, savaş ve soykırım ortamına sokmuştur.” (Melson, 1996, s. 142). Bu görüşe göre gerçekleşen milliyetçi devrim, Türk milliyetçiliğinin Osmanlılık ve Panislamcılık üzerinde zaferine yol açmıştır. Dolayısıyla da İmparatorluk nüfusunun çoğunlukla ‘Türk’ kimliğine geçmesi, azınlıklar üzerinde kaçınılmaz sonuçlar doğurmuştur. Daha sonra anlatıda “İttihat ve Terakki hükümetinin coşkuyla Birinci Dünya Savaşı’na katılması ve savaş ortamında Ermenileri bir iç tehdit olarak görmesi onlara karşı aldığı karar ve uygulamalara yol açmıştır” şeklinde tamamlanmaktadır (Melson, 1996, s. 11).

Kısaca resmetmeğe çalıştığımız bu genel anlatı şeması içerisinde “soykırım” retoriği, ister akademik isterse de gündelik hayattaki temsilleriyle ‘Osmanlı Devletini’, ‘İttihat ve Terakki hükümetini’ (özellikle de onun Talat Paşa ve Enver Paşa gibi figürlerini), kültürel ve yasal mirasçısı olmasından dolayı ‘Türkiye Cumhuriyetini’, ‘Türk milliyetçilerini’ ve bazen de ‘tüm Türkleri’ sorumluluğun failleri olarak nitelendirmektedir.

Son olarak ifade edilmesi gereken husus, taşıyıcı grupların işledikleri temada karşı-retoriğe de sıkça başvurduklarıdır. İddialarının tehlike altında ya da sorgulanabilir olduğu durumlarda alternatif tezleri ya da karşı-iddiaları olumsuzlamak anlatımın genel amaçları içerisinde yer alır. Bu durum, ister doğrudan isterse de dolaylı olarak söylemin esas hassas tarafına işaret eder. Örneğin, film yönetmeni Fatih Akın’ın bir söyleşide ‘kendimizle hesaplaşmalıyız’ manasındaki bir ifadesi bu tarz bir göndermede bulunmaktadır.⁹ Ya da akademik perspektiften sunulacak bir örnek görüş olarak ‘1915 olayları Ermeni milliyetçiliğine karşı bir tepkiydi’ içerikli herhangi bir tarih tezi, ‘kışkırtıcı tez’ (provocative-thesis) (Melson, 1996, s. 10) şeklinde nitelendirilmektedir. Ancak böyle bir olumsuzlama bu tarz bir tezin olamayacağından öte alternatif tezleri peşinen itibarsızlaştırmak ve kendi görüşünün anlamını kuvvetlendirmek için kullanılmaktadır.

Sonuç

Önemle vurgulamak gerekirse bu çalışmanın temel sorunsalına ışık tutan tespit şöyle formüle edilebilir: *20. yüzyıl savaş ve katliamlar gibi büyük travmatik olaylarına bolca sahne olurken, neden bu olayların sosyolojik*

9 Yönetmenin ‘Keskin’ adlı yapıtı sanat alanda anlamın temsiline yönelik tipik örnektir. Uğur Vardan’ın Fatih Akın’la gerçekleştirdiği söyleşi için bkz: <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/27712487.asp>, (e.t. 10 Aralık 2014).

sonuçları farklılıklar göstermiştir?

Bu bağlamda sormamız gereken soru ise şudur: *Travmatik olayların bazı durumlarda tarih ve kimlik ekseninde büyük ulusal anlatılara dönüşüp bazı durumlarda ise böyle sonuçlar doğur(a)mamasının bilimsel bir açıklaması mümkün müdür?* Soruya, sosyolog Jeffrey C. Alexander'in "kültürel travma" kavramından esinlenerek Ermeni "soykırım" retoriği ekseninde bir açıklama çerçevesi sunulmaya çalışılmıştır.

Modern Ermeni ulusal kimliğinin bel kemiğini teşkil eden "soykırım" retoriği diğer tüm toplumsal kimliklerde olduğu gibi kültürel referanslar içermektedir. Buradaki çözümlerimizden de görüldüğü üzere, olaylar kendi başlarına kolektif kimlikler ve toplumsal anlamlar üretmezler. Aksine, kalıplaşmış anlamların bir anda altüst olduğu ve rahatsızlıkların belirmediği durumlarda anlamlara, travmatik statüler atfedilir. Bu manada anlam yapılarının destabilizasyonu olayın sonucu değil, fakat sosyo-kültürel sürecin toplumsal belleğe ve psikolojiye yansıtılmasıdır. Dolayısıyla şok, üzüntü ve korku gibi travmatik (*psikolojik*) etkenler anlamların sebebi değil, (*sosyolojik*) sonuçlarıdır.

Sonuç olarak, toplumsal hafızanın ve grup kimliğinin merkezine yerleşen "soykırım" retoriğinin kendiliğinden beliren bir sürecin değil, dört başı mamur sosyo-kültürel anlam üretiminin sonucu olduğunu iddia edebiliriz. Bu bağlamda Ermeni meselesini tüm boyutlarıyla anlamaya çalışan bilimsel bir perspektif açısından, "retoriksel" arkaplanın ve buradaki sosyal aktörlerin rolünün görmezden gelineceği herhangi bir çalışma hiç şüphesiz eksik kalacaktır.

Kaynakça / References

Alexander, J. C. (2004). "Toward a Theory of Cultural Trauma", (ed.) Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, *Cultural Trauma and Collective Identity*, University of California Pres.

Alexander, J. C. (2013). *Trauma: A Social Theory*, John Wiley & Sons.

Anderson, B. (2004). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis.

Azarian, N. M, (2007). *The Seeds of Memory: Narrative Renditions of the Armenian Genocide Across Generations*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Hadar, U. (2013). *Psychoanalysis and Social Involvement: Interpretation and Action*, The Palgrave Macmillan.

Hall, S. (2003). "The Work of Representation", Stuart Hall (ed.) *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, The Open University, Milton Keynes.

Hovannasian, R. G. (2009). *Armenian Genocide in Perspective*, Transaction Publishers.

Hovannasian, R. G. (2011). (ed.), *Armenian Genocide: Cultural and Ethical Legacies*, Transaction Publishers,

<http://www.lavalmonument.com/en/> (e.t. 21.01.2015).

Kalberg, S. (2003). “Önsöz”, (içinde) Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Routledge.

Melson, R. (1996). *Revolution and Genocide: On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust*, University of Chicago Pres.

Miller, D. E.; Miller, L. T, (1993). *Survivors: An Oral History of Armenian Genocide*, University of California Press.

Neal, A. G. (1998). *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*, New York: M.E. Sharpe.

Permomian, R. (2011). “*Historical Memory: Threading the Contemporary Literature of Armenia*”, (ed.) Richard G. Hovannassian, *The Armenian Genocide: Cultural and Ethical Legacies*, Transaction Publishers,

Sahlins, M. (2013). “*Simgesel Bir Kod Olarak Gıda*”, (der.) Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman, *Kültür ve Toplum*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Smelser, N. J. (2004). “*Psychological Trauma and Cultural Trauma*”, (ed.) Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, *Cultural Trauma and Collective Identity*, University of California Pres.

Vardan, U. (2014), Uğur Vardan’ın Fatih Akın’la gerçekleştirdiği söyleşi için bkz: <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/27712487.asp>, (e.t. 10 Aralık 2014).

Volkan, V. D. (2012). AST G., GREER W. F. Jr., *Third Reich in the Unconscious*, Routledge,

Volkan, V. D. (2015). “Seçilmiş Travma, Yetkinin Politik İdeolojisi ve Şiddet”, <http://www.vamikvolkan.com/Se%E7ilmi%E7FE-Travma%2C-Yetkinin-Politik-%DDdeolojisi-ve-%DEiddet.php>, (e.t. 14.01.2015).

Volkan, V. D. (t.y.). “*Bosnia-Herzegovina: Chosen Trauma and Its Transgenerational Transmission*”, (ed.) Maya Shatzmiller, *Islam and Bosnia: Conflict Resolution and Foreign Policy in Multi-ethnic States*, McGill-Queen’s Pres.